

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ

(ਸੈਮੀਨਾਰ 11-12 ਫਰਵਰੀ 2010)

ਮੁਖ ਸੰਪਾਦਕ

ਡਾ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ

ਸੰਪਾਦਕ

ਮੁਹੱਬਤ ਸਿੰਘ

ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਮਰਿਤ ਕੇਂਦਰ

20 ਪ੍ਰੀਤਮ ਰੋਡ, ਦੇਹਰਾਦੂਨ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੋਜ-ਪਤਰ

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਗੁਰੁਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ

(ਸੈਮੀਨਾਰ 11-12 ਫਰਵਰੀ 2010)

ਮੁਖ ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ

ਸੰਪਾਦਕ
ਮੁਹੱਬਤ ਸਿੰਘ
ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਕੇਂਦਰ
20 ਪ੍ਰੀਤਮ ਰੋਡ, ਦੇਹਰਾਦੂਨ।

ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਗੁਰੁਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੋਜ-ਪਤਰ
ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਗੁਰੁਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ
(ਸੈਮੀਨਾਰ 11-12 ਫਰਵਰੀ 2010)

ਮੁਖ ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ

ਸੰਪਾਦਕ
ਮੁਹੱਬਤ ਸਿੰਘ
ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਕੇਂਦਰ
20 ਪ੍ਰੀਤਮ ਰੋਡ, ਦੇਹਰਾਦੂਨ।

©
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਕੇਂਦਰ
20-ਪ੍ਰੀਤਮ ਰੋਡ ਡਾਲਨਵਾਲਾ, ਦੇਹਰਾਦੂਨ
Ph. 0135-2673954

Seminar Papers
NIRMAL Sampardaye Di Gurubani Vyakhyakari

CHIEF EDITOR
DR. HARBHAJAN SINGH

EDITORS
MOHUBAT SINGH
KULWINDER SINGH
MANJEET KAUR

ਅਗਸਤ 2009
ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ : 500
ਮੁੱਲ : 150 ਰੁਪਏ

ਪ੍ਰੋ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਰਜਿਸਟਰਾਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਪਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ
ਗੁਲਸ਼ਨ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਰਾਮਾ ਮਾਰਕੀਟ, ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਵਿਖੇ ਛਪੀ

ਦੇ ਸ਼ਬਦ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਉਚੇਰੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੁਆਰਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਮਹਾਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕੀਤੀ ਗਿਆਨ-ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਸੰਤਾਂ ਮਹਾਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਜਗਾਈ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨੇ ਕਠਿਨ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾਯੋਗ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗੁਰਮੁਖ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦਾ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪਠਨ-ਪਾਠਨ ਕਰੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਮਾਨਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿਲੱਖਣ ਵਿਵਹਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ, ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰਹਿਣੀ ਨੂੰ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਲੈ ਕੇ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਸੰਬੰਧੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਚੇਤਨਾ ਜਗਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਉਚੇਰੇ ਯਤਨ ਆਰੰਭ ਕਰਦਿਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਕਤੂਬਰ ੨੦੦੯ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਖੇ ਇਕ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸ ਲੜੀ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਗਤੀਮਾਨ ਰੱਖਣ ਲਈ ੧੧ ਅਤੇ ੧੨ ਫਰਵਰੀ ੨੦੧੦ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ ਉਤੇ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਕੇਂਦਰ, ਦੇਹਦਾਦੂਨ ਵਿਖੇ ਇਕ ਦੋ-ਰੋਜ਼ਾ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਬੁੱਧ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੋਜ-ਪੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵੱਲੋਂ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਕੇਂਦਰ ਵਿਖੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਸਟਾਫ ਨੇ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰ ਕੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਅਹਿਮ ਕਾਰਜ ਲਈ ਡਾ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਾਰਜਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਸਹਾਇਕ ਸ. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਮੁਹੱਬਤ ਸਿੰਘ ਵਧਾਈ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਸਾਹਿਤ-ਸਾਮਗਰੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਪੱਖੋਂ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਆਪਣਾ ਅਤਿ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦਸੰਬਰ ੨੦੧੦ ਵਿਚ ਹੀ ਕੇਂਦਰ ਵੱਲੋਂ ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ 'ਨਰੋਤਮ' ਕ੍ਰਿਤ 'ਗੁਰੂ ਗਿਰਾਰਥ ਕੋਸ਼' ਪੁਨਰ-ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰ ਕੇ ਰਿਲੀਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਇਹ ਅਕਾਦਮਿਕ ਕ੍ਰਿਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਉਤਮ ਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਕ ਸਿਧ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਮੇਰੀ ਦਿਲੀ ਕਾਮਨਾ ਹੈ ਕਿ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਕੇਂਦਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਾਦਮਿਕ ਜਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੰਸਥਾਪਕਾਂ ਦੇ ਪਦ-ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਚਲਦਾ ਵਿਦਿਅਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅਗਰਗਾਮੀ ਰਹੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਪਟਿਆਲਾ

ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ
ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ

✧ ਸਾਦਰ ਸਮਰਪਣ ✧

ਵਿਦਿਆ-ਮਾਰਤੰਡ, ਪਰਮ-ਪ੍ਰਬੁਧ,
ਨਿਰਮਲ-ਭੋਖ ਭੂਸ਼ਣ

ਸ਼੍ਰੀਮਹਿਤ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ

ਦੀ ਅਥਕ ਘਾਲਣਾ ਅਤੇ ਪਰਮ-ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ

ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ

ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਅਲੌਕਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਰਵਸੰਮਤ ਗੱਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਨਿਰਾਲਾ, ਬਾ-ਦਲੀਲ ਅਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅਨ-ਮਤੀਆਂ ਦੇ ਪੱਕੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਤੇ ਪੁੱਜ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਅਜੀਬ ਖੇਲ ਖੇਲਕੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ, ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਮਾਹੌਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਤਰੀਕਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਤਿ ਦੇ 10ਵੇਂ ਸਰੂਪ ਤਕ ਸਿਧਾਂਤਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਉਸੇ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਮੁਤਾਬਿਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੁਣ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵੱਡਾ ਮੋੜ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਨਮੁੱਖ ਰੱਖਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਸ ਜੁਗਤੀ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਬਕ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਮਕਾਲੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿੱਦਿਆ ਅਨੁਰਾਗੀ, ਸੂਝਵਾਨ, ਸਿਆਣੇ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਠਾਵਾਨ ਪੰਜ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਕੇ 'ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ' ਦੀ ਵਿਧੀਵੱਤ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਜੁਗਤੀ ਨੂੰ ਉਸੇ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਚਲਾਉਣ ਲਈ, ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਵਿੱਦਵਤਾ, ਨਿਸ਼ਠਾ, ਸ੍ਰੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵੇਦਾਂ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ, ਛੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਅਥਵਾ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਧੁਰੰਧਰ ਵਿੱਦਵਾਨ ਬਣਨ ਲਈ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਇਸ ਰੱਬੀ, ਰੂਹਾਨੀ, ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਜਨਮ-ਸਿੱਧ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖਾਸ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿੱਦਵਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਕੇ, ਇਸ ਦਾ ਤੋਂ ਵਿਹੁਣੇ, ਆਮ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਸਫਲਤਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਦੁਰਗਮ ਉਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਕੇ ਕੇਵਲ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤਵਰਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮੌਖਿਕ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਬਖਸ਼ੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਘਰ-ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਅਣਥੱਕ ਅਤੇ ਨਵੇਕਲੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਫਲਸਰੂਪ ਅੱਜ ਵੀ ਸਮੂਹ ਅਨਮਤੀ ਵਿੱਦਵਤ ਸਮਾਜ, ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦੇ ਬੌਧਿਕ ਪੱਧਰ, ਰੂਹਾਨੀਅਤ, ਤਿਆਗ, ਨਿਸ਼ਠਾ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮਤਾ ਪੂਰਬਕ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸੇਵਾ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਿਰਸੰਕੋਚ ਕਬੂਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਿਰਮਲੇ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਗੁਰਮਤਿ-ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਪੂਰਬਕ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਗੁਰੂਜਨ-ਗਾਇਨ (ਕੀਰਤਨ-ਕਥਾ) ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਵਡਮੁੱਲੀ ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਲਾਸਾਨੀ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ, ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬਹੁਪੱਖੀ ਦੇਣ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਥੋੜੀ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦਾ ਵਿੱਦਵਤ ਸਮਾਜ, ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਜਾਂ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਕੁਲ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਵਿੱਦਵਾਨ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ।

ਹਾਰਦਿਕ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ 29-30 ਅਕਤੂਬਰ 2009 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਤੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜੇ ਦੀ ਅਪੀਲ ਨੂੰ ਅਤੀ ਖੁਲ੍ਹ-ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ, ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਭਰਪੂਰ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸੈਮੀਨਾਰ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾ ਬਣ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਾਫੀ ਅਰਸੇ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੇ ਸਮੂਹ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ, ਸੰਤਾਂ, ਡੋਰੇਦਾਰ ਮਹੰਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਰੱਕਤ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਚਿਰੋਕਣੇ ਕਦਮ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਕੇ, ਹਾਰਦਿਕ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਾਲ ਅਪਣਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਲਈ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਿਖਾਇਆ। ਉਸੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਦੂਜਾ ਸੈਮੀਨਾਰ 11-12 ਫਰਵਰੀ 2010 ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਕੇਂਦਰ (ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ) ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਵਿਖੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਡਾ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਅਤੀ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਬੀਬੀ ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਸੰਪੰਨ ਹੋਇਆ। ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੂਰੋਂ-2 ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ, ਸਹਿਭਾਗੀ ਬਣੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਵਧਾ ਕੇ

ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਬਖਸ਼ੀਆਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਅਗਵਾਈ ਲਈ 'ਨਿਰਮਲ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਖਾੜੇ' ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਮੂਹ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਕ੍ਰਿਤੰਗਯ ਹਨ।

ਪਿਛਲੇ ਦੋਹਾਂ ਸੈਮੀਨਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਲੇਖਾਂ, ਮੌਖਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਆਪਸੀ ਸੰਵਾਦ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲੀ ਹੈ ਉਹ ਸਿੱਧੇ, ਅਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਛਪ ਕੇ ਚੀਲੀਜ਼ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਇਸ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦੇ ਸ਼ੁੱਭ ਮੌਕੇ ਤੇ ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਵਿਖੇ ਹੋਏ ਦੂਜੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ, ਇਸ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਵਿਮੋਚਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ੁੱਭ ਕਾਰਜ ਲਈ ਸਾਰੇ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ, ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਰਦਿਕ ਵਧਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।

ਮੈਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਸੁਹਿਰਦ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਖੁਲ੍ਹਦਿਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹਿਤ ਪਗ੍ਰੁਟਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਸਮੂਹ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖੀਆਂ, ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ, ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਸਟਾਫ਼ ਦਾ ਅਤੀ ਮਾਣ ਨਾਲ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅੜਿਆ ਹੋਇਆ ਗੱਡਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਰਲ ਕੇ ਧੱਕਾ ਮਾਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਨ ਕਿ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਉਪਰਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ, ਹੋ ਰਹੇ ਉੱਦਮਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਬਖਸ਼ਣ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਯਤਨਾਂ ਲਈ ਬਲ, ਬੁੱਧੀ, ਸੇਧ ਅਤੇ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਤਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਦਾ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਸੰਦੇਸ਼ ਘਰ-ਘਰ ਵਿੱਚ, ਜਨ-ਜਨ ਤੱਕ ਸਚੈਵ ਹੀ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇ। ਧੰਨਵਾਦ !

ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ
(ਸੰਤ) ਜੋਧ ਸਿੰਘ
ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ, ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼।

ਨਿਰਮਲ ਵਚਨ

ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰਾਂ-ਸ਼ੋਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨ ਪੁਰਖਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਛਪਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਵਖ-ਵਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਸੈਮੀਨਾਰ ਕਰਵਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਡਾ. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਵਡਮੁਲੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੌਧਿਕ ਪੱਖੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਵਿਚ ਵਡਮੁਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਵਾਲੀ ਕੋਠੀ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਤੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਉਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤਯ ਕੇਂਦਰ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਇਕ ਵਧੀਆ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਡਾ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ 'ਨਿਰੁਕਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਉਪਰ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਬੜੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਸਾਹਸੀ, ਨਿਮਰਤਾ ਭਾਵ ਵਾਲੇ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤਾਲ ਮੇਲ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਉਹ ਉਪਰੋਕਤ ਖੋਜ ਵਿਚ ਵਧੀਆ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨਾਲ ਸਾਹਿਤਯ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਵਖ-ਵਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉਪਰ ਸੈਮੀਨਾਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੁਰਖਾਂ ਤੋਂ ਪੇਪਰ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਵਡਮੁਲੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 11-12 ਫਰਵਰੀ 2010 ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਯ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਦੋ ਰੋਜ਼ਾ ਸੈਮੀਨਾਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਮੁਖ ਵਿਸ਼ਾ ਸੀ 'ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਗੁਰੁਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ'। ਇਸ ਦੋ ਰੋਜ਼ਾ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ ਦੇ ਮਹਾਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਨੇ ਖੋਜ-ਭਰਪੂਰ ਪੇਪਰ ਭੀ ਪੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਿਸ਼ੀਕੋਸ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਹਿਤਯ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਸੈਮੀਨਾਰ ਬਹੁਤ ਸਫਲ ਰਿਹਾ। ਵਿਦਵਾਨ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਪੇਪਰ ਕਾਫੀ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਸਾਰੇ ਪੇਪਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬ ਰੂਪ ਦਿਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਖੋਜੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੋਜ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੇਗੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਇਛਾ ਹੈ ਕਿ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤਯ ਕੇਂਦਰ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਤਰਕੀ ਦੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ-ਲੰਮੀਆਂ ਪੁਲਾਂਘਾਂ ਪੁੱਟ ਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੀਆਂ ਵਿਕਸਿਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਕੱਦ ਉਚਾ ਕਰੇ, ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਛੋਹਵੇ।

ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ
ਗੁਰੂਸਰ ਖੁਡਾ।

ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਦੀ ਆਸੀਸ

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਕੇਂਦਰ ਵਿਖੇ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਰਿਸ਼ੀਕੇਸ਼ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ 11-12 ਫਰਵਰੀ 2010 ਨੂੰ ਇਕ ਦੋ-ਰੋਜ਼ਾ ਸੈਮੀਨਾਰ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸੀ 'ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਗੁਰੁਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ' ਜੋ ਬਹੁਤ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਦੀ ਉਸ ਡਾਇਨੈਮਿਕ (Dynamic) ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਸੰਤ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਭਾਰਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ, ਜੋ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਹਸਪਤਾਲ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਭਾਰੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਦੇਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨ ਰਖੀ ਅਤੇ ਕਈ ਕੰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਆਪ ਨਿਭਾਈਆਂ। ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਤੋਂ ਸਨੇਹ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬਾਹਰਲੇ ਸਕਾਲਰਾਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਪੇਪਰ ਪੜ੍ਹੇ। ਕੁੰਜੀਵਤ ਭਾਸ਼ਨ (Key note Address) ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਸਿਰਮੌਰ ਵਿਦਵਾਨ ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡੇਰਾ ਗੁਰੂਸਰ ਖੁਡੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਕੀਲ ਕੇ ਰਖਿਆ। ਸ਼੍ਰੋਤਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ। ਆਚਾਰੀਆ ਸਤਿਪ੍ਰੀਤ ਹਰੀ ਜੀ ਦਾ ਪੇਪਰ ਵੀ ਬੜਾ ਰੋਚਕ ਅਤੇ ਖੋਜ-ਭਰਪੂਰ ਸੀ।

ਦੋ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਰੌਣਕ ਰਹੀ। ਪੇਪਰ ਬਹੁਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੂਰਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਵਕਤ ਸਭ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕਿਆ। ਹੁਣ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਡਾਇਰੈਕਟਰ/ਮੁਖੀ ਡਾ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ. ਮੁਹੱਬਤ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਐਸੋਸੀਏਟ), ਸ. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਐਸੋਸੀਏਟ) ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਇਹ ਪੇਪਰ ਇਕਠੇ ਕਰਕੇ ਛਾਪ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਸਕਾਲਰ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਲਾਭ ਉਠਾ ਸਕਣ। ਮੈਨੂੰ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਮਗਰੀ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਵਿਦਿਅਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇਗੀ।

ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ

ਆਨਰੇਰੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ।

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ

‘ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ’ ਸਿਖ ਪੰਥ ਦੀ ਉਹ ਅਦੁਤੀ ਅਤੇ ਅਭਿੰਨ ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਅਤੇ ਅਨਮਤੀਆਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਥਕ ਪ੍ਰਯਤਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਵਿਚਰਣ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਸਾਧਾਰਨ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਪਜੀਵਿਕਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਵੇ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਜਿਹੇ ਵਿਦਿਆ-ਸਾਧਕ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਮੂਹ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣਾ ਸਰਵੋਤਮ ਕਰਤਵ ਜਾਣਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪੂਜਾ-ਉਪਾਸਨਾ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਤੀਕ ਸੀਮਿਤ ਹੋਵੇ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਵਿਦਿਆ-ਨਿਸ਼ਠ ਮਹਾਤਮਾ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗ੍ਰਿਹ-ਸੁਖ ਤਿਆਗ ਕੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਸਹਿੰਦਿਆਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਦਿਆ ਸਿਖੀ, ਵੇਦ-ਵੇਦਾਂਗ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਚੋਲਿਆ, ਫਿਰ ਸਰਬ-ਭਾਂਤ ਵਿਦਵਤ ਹੋ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ-ਆਚਾਰਯ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ-ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਉਚਤਾ ਦਾ ਝੰਡਾ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਦਾ ਇਹ ਪਰਿਪਕ ਅਕੀਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਉਤਮ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਦਿਆ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਤੀਰਥਾਂ ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਆਸ਼ਰਮ/ਅਖਾੜੇ ਨਿਰਮਿਤ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਅਨਮਤੀ-ਸਾਧੂਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ੋਭਿਤ ਹੋ ਕੇ ‘ਸਤਿਨਾਮ’ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ। ਅਨਮਤੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਜੋੜਿਆ ਜਾਵੇ ? ਇਹ ਇਸ ਭੇਖ ਦੇ ਮਹਾਪੁਰਖਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਿੰਘ ਸਭਾਈ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਉਪਜੀ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰੀ ਨੇ ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਨੂੰ ਓਪਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਸ ਰੁਚੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਵਿਅਕਤੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕੇ ਕਿ ‘ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ’ ਅਤੇ ‘ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ’ ਦਾ ਕਾਰਜ-ਖੇਤਰ ਵਖ-ਵਖ ਹੈ, ਪੰਥ ਵਖਰਾ ਨਹੀਂ। ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਉਦਗਮ ਸਿਖੀ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ, ਬਲਕਿ ਸਿਖੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਵਾਸਤੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਨੇ ਜੇ ਟਕਸਾਲੀ ਸਿਖੀ ਦਾ ਉਥਾਨ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿਖੀ ਨੂੰ ਸੀਮਿਤ ਅਤੇ ਸੰਕੁਚਿਤ ਵੀ ਕੀਤਾ। ‘ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ’ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਜਿਥੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹ-ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਉਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੀ, ਉਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਉਤਮਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਨਮਤੀਆਂ ਦੇ ਮਨ-ਬੁਧੀ ਤੀਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸੀ। ਸੋ ਜੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ‘ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ’ ਜਿਹੜੇ ਅਨਮਤੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਗੁਰਸਿਖੀ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਣ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਸਭਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਰਯਾਦਿਤ ਪੰਥਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਲਿਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇੰਝ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਇਕ ਦੂਜੀ ਦੀਆਂ ਪੂਰਕ ਬਣ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿਖੀ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਰਯਾਦਿਤ ਪੰਥ ਵੀ ਸੁਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਉਤਸਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚਿੰਤਕ ਅਗੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਜੋ ਸ਼ਲਾਘਯੋਗ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਅਭੂਤਪੂਰਵ ਅਤੇ ਲਾਸਾਨੀ ਹਨ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾਮਈ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰਫ ਅਜਿਹੇ ਠੋਸ ਕਦਮ ਚੁਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਜ਼ਲ ਭਵਿਖ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਸਾਮੂਹਿਕ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ 29 ਅਤੇ 30 ਅਕਤੂਬਰ 2009 ਨੂੰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਹਰ ਪਖ ਸੰਬੰਧੀ ਚੇਤਨਾ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ‘ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ’ ਨੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਖੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਲਗਪਗ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ 11 ਅਤੇ 12 ਫਰਵਰੀ 2010 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨਾਲ ‘ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰੀ’ ਵਿਸ਼ੇ ਉਤੇ ਵਿਦਿਆ-ਪ੍ਰਬੀਨ ਪ੍ਰਬੁਧ ਵਿਵੇਕੀਆਂ ਦਾ ਸੈਮੀਨਾਰ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਕੇਂਦਰ, ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਵਿਖੇ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸ਼੍ਰੇਯ ‘ਨਿਰਮਲ ਆਸ਼ਰਮ ਰਿਸ਼ੀਕੋਸ਼’ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਵੇਕੀ, ਵਿਦਿਆ-ਪ੍ਰੇਮੀ, ਸੁਭ-ਆਚਾਰੀ, ਪਾਵਨਤਾ ਤੋਂ ਵਿਭੂਸ਼ਿਤ ਸੰਚਾਲਕ ਸ਼੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਸਮੁੱਚੀ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈ ਲਈ, ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ‘ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ’ ਦੇ ਵਿਦਿਆ-ਮਾਰਤੰਡ ਮਹਾਪੁਰਖਾਂ ਨੇ

ਇਸ ਸੈਮੀਨਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ੋਭਨੀਕ ਕੀਤਾ। ਆਯੋਜਕਾਂ ਲਈ ਤਸਲੀ ਦੀ ਗਲ ਸੀ ਕਿ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਆਏ ਸ਼੍ਰੋਤਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਕਾਮਯਾਬ ਯਤਨ ਦੱਸਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣ ਦੀ ਵਡੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸੈਮੀਨਾਰ ਦੀਆਂ ਸਮੂਹ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਤ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾਂਸ਼ ਸ਼੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਤੇ ਆਸੀਸ ਨਾਲ ਸ. ਹਰਬਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ ਨੇ ਬਹੁਤ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ 'ਸੈਮੀਨਾਰ ਸਮੀਕ੍ਸ਼ਾ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਛਾਪਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਸਮੀਖਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਨੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿਚ ਆਏ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੋਜ-ਪਤਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਅਵਾਂਛਿਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਕਾਰਜਰਤ ਸੁਯੋਗ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਯੋਜਨਾ ਅਤੇ ਨਿਰੀਖਣ ਨੇ ਬਹੁਤ ਉਦਾਰ-ਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਖੋਜ-ਪਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਵੇਕੀ ਪਾਠਕਾਂ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛਪਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਯੂ. ਜੀ. ਸੀ. ਵਲੋਂ ਗਿਆਰਵੀਂ ਪੰਜ-ਸਾਲਾ ਯੋਜਨਾ ਅਧੀਨ ਮਰਜ਼ਡ ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ ਅਧੀਨ ਰਾਸ਼ੀ ਵਿਚੋਂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਕੇਂਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ ਜੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਆਭਾਰੀ ਹੈ। ਛਪਾਈ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੀਘਰਤਾ ਸਹਿਤ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਰਜਿਸਟਰਾਰ ਪ੍ਰੋ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਣਾ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਨੈਤਿਕ ਫ਼ਰਜ਼ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਪ੍ਰੋ. ਐਸ. ਐਸ. ਟਿਵਾਣਾ ਡੀਨ ਅਕਾਦਮਿਕ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਕੇਂਦਰ ਪ੍ਰਤੀ ਅਥਾਹ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਕੇਂਦਰ ਦੀਆਂ ਅਕਾਦਮਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਉਤਸਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਕੇਂਦਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੈ।

ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਆਨਰੇਰੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਬੀਬੀ ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਅਕਾਦਮਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨਿਰੰਤਰ ਪ੍ਰਵਾਹਿਤ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲ ਸਕਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੰਬੀ ਆਯੂ ਲਈ ਕਾਮਨਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਦਵਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸੈਮੀਨਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ੋਭਾਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸਖ਼ਤ ਘਾਲ ਘਾਲਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਕਾਨੀਬਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬੌਧਿਕ-ਸੰਪਦਾ ਜਨ-ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਹਿਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਮੈਂ ਦਿਲੋਂ ਸ਼ੁਕਰ-ਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ। ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਚਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਸਤਕ ਰੂਪ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਜਿਸ ਲਗਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚੰਡ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਨਾਲ ਸ. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਸਹਾਇਕ), ਸ. ਮੁਹੱਬਤ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਸਹਾਇਕ) ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦ ਵਾਸਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਸੁਝਣੇ ਅਸੰਭਵ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਤਿ ਉਜ਼ਲ ਭਵਿਖ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। 'ਗੁਲਸ਼ਨ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼' ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਨੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਛਪਾਈ ਬਹੁਤ ਘਟ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਪੂਰਵਕ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੀ ਆਭਾਰੀ ਹਾਂ। ਮਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੈਡੀਕਲ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਦੇ ਭੂਤ-ਪੂਰਵ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਡਾ. ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਅਕਾਦਮਿਕ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੈਮੀਨਾਰ ਦੇ ਕੁੰਜੀਵਤ ਭਾਸ਼ਣ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਦੁਆਰਾ ਦੋ-ਰੋਜ਼ਾ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਗੋਸ਼ਟੀ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਹਿਤ 'ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ' ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੂਹ ਸੰਤ-ਜਨਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਰਿਣੀ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਵਿਤਰ ਮੌਜੂਦਗੀ ਬਿਨਾ ਸਮਾਗਮ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਮੈਂ ਅੰਤ ਵਿਚ ਫਿਰ ਸਰਵ-ਉਪਰ ਸ਼੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹਾਂਗਾ, ਜੋ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਸ ਸੈਮੀਨਾਰ ਲਈ ਚਾਨਣ-ਮਨਾਰਾ ਸਨ, ਬਲਕਿ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਅਕਾਦਮਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀਮਾਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸਾਡੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਸ ਹੈ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸੰਜੋਏ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਇਹ ਪਰਚੇ 'ਨਿਰਮਲ ਭੇਖ' ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਾਹਿਤਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਬਹੁਤ ਗਿਆਨ-ਵਰਧਕ ਸਿਧ ਹੋਣਗੇ। ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਹਨ, ਸੰਪਾਦਕ ਮੰਡਲੀ ਦਾ ਹਰ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰੂਪਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤਿ-ਵਾਂਛਿਤ ਸੋਧਾਂ ਕਰਨਾ ਅਸਾਂ ਉਚਿਤ ਜਾਣਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਪਟਿਆਲਾ

ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ
ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਡਾਇਰੈਕਟਰ/ਮੁਖੀ।

सेमीनार समीक्षा

पंजाबी यूनिवर्सिटी डा. बलबीर सिंह साहित्य केन्द्र द्वारा, 'निर्मल संप्रदाय की गुरुवाणी व्याख्याकारी' विषय पर दो दिवसीय सेमीनार 11 व 12 फरवरी, 2010 को सन्त जोध सिंह जी महाराज निर्मल आश्रम ऋषिकेश के विशेष सहयोग से आयोजित हुआ।

दिनांक 11. 02. 2010 को प्रारम्भ हुए सत्र की अध्यक्षता डा. जसपाल सिंह उप-कुलपति पंजाबी यूनिवर्सिटी पटियाला ने की तथा संचालन डा. हरभजन सिंह प्रोजेक्ट डायरेक्टर साहित्य केन्द्र ने किया। जिसमें सर्वप्रथम संत तेजा सिंह जी डेरा गुरुसर खुड्डा का कुंजीवत भाषण हुआ। उन्होंने बताया कि गुरु नानक देव जी महाराज ने चार उदासियां (यात्रायें) की। नाम जपना, वंड छकना तथा किरत करने का सिद्धान्त वृद्ध कराया। निर्मल संतो ने इस का पालन किया, वे सिमरन करते, मधुकरी (भिक्षा) लेकर आते, बांट कर खाते तथा साहित्य लिखने व जड़ी बूटियों द्वारा लोगों के रोगों का इलाज भी करते थे। गुरु गोविन्द सिंह जी ने खालसा पंथ की सृजना से 13 वर्ष पूर्व सन् 1686 में ही पाँच संतों को बनारस विद्याध्ययन के लिए भेजा था ताकि सिख शास्त्र व शस्त्र विद्या दोनों में निपुण हों। निर्मले संत ज्ञानी ज्ञान सिंह जी द्वारा 'निर्मल पंथ प्रदीपिका' पुस्तक की रचना की गई। महन्त गणेशा सिंह जी महाराज द्वारा 'भारत मत दर्पण' की रचना की गई। सन्त दयाल सिंह ने 'निर्मल पंथ दर्शन' पुस्तक की रचना की गई। वर्तमान में पूज्य ज्ञानी बलवन्त सिंह कोठा गुरु वालों ने 'निर्मल पंथ प्रबोध' नामक पुस्तक की रचना की, जिसमें पुरातन समय से लेकर अब तक निर्मल समुदाय के विषय में वर्णन किया गया है। निर्मल संप्रदाय पर सन् 1976 से लेकर सन् 2009 तक किसी भी प्रकार के सेमीनार का आयोजन नहीं किया गया था। सन्त जोध सिंह जी महाराज निर्मल आश्रम ने पटियाला की पंजाबी यूनिवर्सिटी में अक्टूबर 2009 में सेमीनार कराया तथा 11-12 फरवरी 2010 को देहरादून में सेमीनार आयोजित करवाया जिसमें डा.जसपाल सिंह उप-कुलपति पंजाबी यूनिवर्सिटी, डा. हरभजन सिंह प्रोजेक्ट डायरेक्टर तथा उक्त साहित्य केन्द्र की आनरेरी डायरेक्टर श्रीमती महिन्दर कौर जी का प्रमुख योगदान रहा है। इस सत्र की अध्यक्षता डा. जसपाल सिंह व डा. जोध सिंह ने की। इस सत्र में पेपर प्रस्तुति ज्ञानी बलवन्त सिंह जी कोठा गुरु, सन्त दर्शन सिंह जी बनारस वाले, आचार्य सतप्रीत हरि जी, सन्त गुरमीत सिंह जी ने की। डा. जसपाल सिंह जी ने अपने भाषण में कहा कि 'निर्मल सम्प्रदाय' गुरुमत साहित्य के क्षेत्र में महत्वपूर्ण काम कर रहा है। गुणवान व्यक्ति ही राज करने की सामर्थ्य रखता है। यथा वाणी का फरमान:-

राजा तखति टिकै गुणी भै पंचाइण रतु।

मारु, म. 1, अंग 992.

अंधी रयति गिआन विहूणी भाहि भरे मुरदारु।

आसा (वार), म. 1, अंग 469.

मीरी के साथ पीरी, भक्ति के साथ शक्ति तथा संगत के साथ पंगत का मेल है। निर्मल संप्रदाय के ज्ञानी ज्ञान सिंह जी, महाकवि संतोख सिंह जी समान महान विद्वान हुए हैं, जिन्होंने अपनी रचनाओं के माध्यम से गुरुवाणी का सिद्धान्त आम लोगों तक पहुंचाया। आज भी अरदास में ज्ञानी ज्ञान सिंह जी का दोहा 'आज्ञा भई अकाल की तबै चलायो पंथ' पढ़ा जाता है। तत्पश्चात् ज्ञानी बलवन्त सिंह कोठा गुरु ने पेपर प्रस्तुति की जिसका शीर्षक था- 'निर्मल पंथ दे विद्वानां दा रचया सरबपरखी साहित्य', जिसमें आपने विद्या को अति उत्तम धन बताते हुए, गुरु गोविन्द सिंह जी महाराज द्वारा पाँच संतों को सन् 1686 ई. को पाँउटा से शास्त्र अध्ययन के लिए काशी भेजने के बारे में बताया। उनके अध्ययन करके लौटने पर गुरु जी ने उन्हें 'मेरे पिआरे निरमले' सम्बोधित करके 'निर्मल' पद की बखशीश की। खालसा व निर्मल शब्द में भाषा भेद के अलावा कोई अंतर नहीं है। दोनों का अर्थ समान है। 'खालसा' शब्द फारसी का है जबकि 'निर्मल' शब्द संस्कृत का है। तत्पश्चात् आपने निर्मल विद्वानों के साहित्य से परिचित करवाया, जैसे कि पंडित गुलाब सिंह जी की रचनाओं जिनमें से- भाव रसामृत, मोक्ष पंथ प्रकाश, अध्यात्म रामायण मुख्य हैं। आपने बताया कि महाकवि संतोख सिंह जी ने गुरु प्रताप सूरज, गुरु नानक प्रकाश, जपुजी टीका गरब गंजनी आदि की रचना की। आज भी गुरु

प्रताप सूरज की कथा बहुत से ऐतिहासिक गुरुद्वारों में की जाती है। पं. तारा सिंह जी नरोत्तम गुरुमत सिद्धान्त, दर्शन, साहित्य, इतिहास, गुरुबाणी के महान विद्वान थे। जिन्होंने गुरु गिरारथ कोश, गुरुमत निर्णय सागर, गुरु तीर्थ संग्रह, भगत बाणी का टीका आदि ग्रन्थों की रचना की। ज्ञानी बदन सिंह जी ने गुरु ग्रन्थ साहिब जी का टीका किया जो फरीदकोटी टीके के नाम से जाना जाता है। इसके अतिरिक्त आपने पं. निहाल सिंह (जो चार हुए हैं) सब की रचनाओं के बारे में बताया। पं. देवा सिंह जी देवपुरा हरिद्वार, पं. हर सिंह काशी द्वारा संस्कृत में रचित श्री गुरु सिद्धान्त पारिजात, महंत बुढ़ा जी निर्मल आश्रम ऋषिकेश वालों का 'निर्मल उपदेश' तथा पं. निक्का सिंह जी महाराज विरक्त जी के उपदेश जो 'सहज कथा' के रूप में प्रकाशित हुए हैं, के बारे में बताया। आपने बताया कि संत नरभन्दर सिंह जी सरपंच ने 'असचरज वस्तु' ग्रन्थ में निर्मल आश्रम ऋषिकेश का इतिहास तथा स्थापित समस्त महंत साहिबान की जीवनी का वर्णन किया है। इसके अतिरिक्त आपने अन्य निर्मले संत व महंत साहिबान की रचनाओं का विवरण दिया।

उनके पश्चात् संत दर्शन सिंह जी बनारस वालों ने अपना पत्र प्रस्तुत किया। जिनका विषय था 'काशी की निरमल परंपरा'। उन्होंने बताया कि-

'गुरु गोविन्द सिंह जी महाराज के पाँउटा साहब से भेजे पांच संत काशी पहुंचे। चेतन मठ वाले स्थान में रहकर (जहां भाई गुरदास जी कुछ समय ठहरे थे) उन्होंने विद्या प्राप्त की। उनके विद्या गुरु पं. सदानन्द जी थे। वहां उक्त संतों ने वेद, वेदान्त छः शास्त्र, स्मृतियां, पुराण आदि की शिक्षा प्राप्त की।' इस स्थान के सम्बन्ध में मैं एक घटना प्रसिद्ध है। पं. राम प्रसाद के इकलौते पुत्र जैराम का शरीर सर्दी के कारण सुन्न हो गया था। उसे लेकर वे निर्मले संतों के पास आए। संतों ने कहा कि वैद्य हकीम से इलाज कराओ, तब पं. राम प्रसाद के कहने पर आपका बच्चा है रखो या मारो। तब संतों ने अरदास करके जल जैराम के मुख में डाला। वह कुछ दिनों में निरोग हो गया। तब संतों ने पं. राम प्रसाद से कहा, इसे ले जाओ परन्तु जैराम जी ने कहा कि "मैं अब आपके पास ही रहूंगा"। तब पंडित जी ने उन्हें अपना शिष्य बनाकर, नाम जय सिंह रखा तथा काशी वाले स्थान का उत्तराधिकारी बना दिया। उनके पश्चात् संत मेहर सिंह जी, संत अमीर सिंह जी, संत चेत सिंह जी, इस स्थान के महन्त बने जिनके नाम से स्थान का नाम 'चेतन मठ' प्रसिद्ध हुआ। आपने महन्ती पं. सदा सिंह जी को दी जो महान विद्वान थे तथा पं. सदा सिंह जी दंडी के नाम से प्रसिद्ध हुए। इन्होंने 'अद्वैत सिद्धि' ग्रंथ पर 'सुगम सार चन्द्रिका' नामक टीका की रचना की। उनके पश्चात् अनेक महन्तों द्वारा मठ का प्रबन्धन चलाया गया। वर्तमान में संत प्रीतम सिंह इस स्थान का प्रबन्धन चला रहे हैं। अपने उक्त पेपर में संत दर्शन सिंह जी ने कुछ निर्मले विद्वानों के जीवन व रचनाओं का विवरण भी दिया है, जैसे पं. गुलाब सिंह जी, श्री महंत पं. उधव सिंह न्यायिक, पं. तारा सिंह नरोत्तम आदि। लाहौरी टोला, वाराणसी में निर्मल संस्कृत विद्यालय की स्थापना महंत जैराम सिंह कश्मीर वालों ने की थी। उनके पश्चात् उनके योग्य शिष्य संत रघुवीर सिंह जी विद्या पढ़ाते रहे। श्री महंत सुच्चा सिंह जी, श्री महंत पंडित बलबीर सिंह शास्त्री, पं. अर्जुन सिंह जी मुनी, महंत गुरदीप सिंह जी केसरी व डा. रामपाल सिंह जी शास्त्री दिल्ली वालों ने यहीं शिक्षा प्राप्त की। निर्मल आश्रम ऋषिकेश की एक शाखा संगत ज्ञान गुफा कर्णघंटा काशी में है जो सन् 1901 में पंडित अवतार सिंह जी ने बनवाई व सन् 1924 में महंत बुढ़ा जी ऋषिकेश वालों के सुपुर्द कर दी, यहीं रहकर संत ज्ञानी बलवन्त सिंह जी शिक्षा प्राप्त करते रहे, जिनसे पंथ रतन संत सिंह जी मसकीन ने शिक्षा प्राप्त की थी।

ब्रह्म कुटी आश्रम काशी- पंडित हरा सिंह जी निर्मल सम्प्रदाय के महान विद्वान हुए हैं। आपके सेवक बाबू रामधारी सहाय कलकत्ते वालों ने काशी में मीरघाट के समीप सुन्दर स्थान बनवा दिया जो आज कल ब्रह्म कुटी के नाम से जाना जाता है। पं. हरा सिंह जी ने संस्कृत में दस गुरु साहिबान का जीवन लिखा जो 'गुरु सिद्धान्त पारिजात' ग्रन्थ के नाम से जाना जाता है।

इसके पश्चात् आचार्य सतप्रीत हरि जी ने अपना पेपर 'निर्मल सम्प्रदाय द्वारा रचित संस्कृत साहित्य' पढ़ा। उन्होंने बताया कि संस्कृत सभी भाषाओं की जननी तथा देव भाषा है, जिसे माँ आर्षीवाद प्राप्त है। यदि विभिन्न कोशों को पढ़ा जाये, तो पता चलता है कि अधिकाँश शब्दों के मूल संस्कृत से हैं। प्रो. साहिब सिंह जी जो संस्कृत के भी विद्वान थे, ने श्री गुरु ग्रन्थ जी के टीके में शब्दों के मूल संस्कृत शब्द का भी उल्लेख

किया है। पंडित हरा सिंह जी काशी वालों के 'गुरु सिद्धान्त पारिजात' नामक ग्रन्थ की रचना की। पंडित गुरुदत्त सिंह जी ने 'गुरु नानक अष्टकम्' नामक ग्रन्थ रच कर, गुरु नानक देव जी की संस्कृत में उस्तत की। पंडित ईश्वर सिंह द्वारा संस्कृत में रचित 'गुरु मंत्रार्थ प्रकाश', पं. प्रेम सिंह द्वारा रचित 'गुरु स्त्रोत्र', इसी प्रकार अन्य निर्मल संतों, संत गंडा सिंह जी, संत गुरुदत्त सिंह जी, संत निहाल सिंह जी, संत बुद्ध सिंह जी ने संस्कृत में साहित्य रचना की। उनके पश्चात् संत बुद्ध सिंह जी ने भी संस्कृत में साहित्य रचना की।

इसके पश्चात् संत गुरमीत सिंह जी ने, संत पं. निक्का सिंह जी महाराज 'विरक्त' तथा संत अतर सिंह जी महाराज मस्तुआणे वालों के जीवन पर प्रकाश डाला। सांय 07:30 से 9:30 तक 'गुरु ग्रन्थ साहब का राग पर्व' नामक संगीत का कार्यक्रम हुआ, जिसमें बीबी रूपिन्द्र कौर ने कल्याण राग में गुरु अर्जन देव महाराज द्वारा उच्चारित शब्द 'प्रभु मेरा अंतरजामी जानु' का गायन किया, भाई कंवरपाल सिंह रागी जत्थे द्वारा 'हम ढाढी हरि प्रभु खसम के', 'कवन गुन प्रानपति मिलउ मेरी माई' तथा 'देखु फूल फूल फूले' शब्दों का गायन किया। लीना खेड़ा ने एक शब्द 'मै बनजारनि राम की।। तेरा नामु वखरु वापाणु जी' तथा एक भजन 'घट घट में पंछी बोलता' का गायन किया तथा अन्त में शुचित नारंग जी ने राग वसंत में गायन किया तथा इक भजन 'सुर की गति मै क्या जाँनू' का गायन किया।

दिनांक 12.02.2010 को हुए सत्रों का संचालन क्रमशः प्रो. हरपाल सिंह पन्नू व डा. कुलविन्द्र सिंह बाजवा ने किया तथा अध्यक्षता क्रमशः डा. कुलवीर सिंह ढिल्लों तथा संत जोध सिंह जी महाराज ने की। इस दिन जिन विद्वानों ने अपने पत्र प्रस्तुत किए उनके नाम क्रमशः इस प्रकार हैं (1) डा. गुरमेल सिंह (2) डा. परमवीर सिंह (3) डा. गुरमीत सिंह (4) प्रो. सुरजीत सिंह भट्टी (5) डा. राय जसवीर सिंह (6) संत जैल सिंह (7) डा. शमशेर सिंह (8) डा. परमजीत सिंह मानसा (9) ज्ञानी भगवान सिंह (10) बीबी रविन्द्र कौर (11) प्रो. जगदीश सिंह मुकेरियां (12) प्रो. शरण कौर।

डा. गुरमेल सिंह ने 'गुरुवाणी व्याख्या दी पद्धति विच निर्मला सकूल दा योगदान' विषय पर अपना पेपर पढ़ा तथा पं. गुलाब सिंह रचित 'मोक्ष पंथ प्रकाश', संत निहाल सिंह जी कवीन्द्र द्वारा रचित कवीन्द्र प्रकाश, संत बिहार बिन्द्रावन सिंह द्वारा रचित ग्रन्थ बिहार बिन्द्रावन के बारे में बताया तथा ज्ञानी ज्ञान सिंह के अनुसार निर्मले संतों के लक्षण त्यागी, सतोगुणी व संतोखी होने बताए तथा उनको सिमरन, सेवा, लेखन, पठन-पाठन करने वाला बताया। पं. ईश्वर सिंह काशी वालों द्वारा रचित वाहिगुरु मंत्र वृत्ति निरोध तथा पं. तारा सिंह जी नरोत्तम द्वारा रचित पुस्तकों पर प्रकाश डाला। तत्पश्चात् डा. परमवीर सिंह ने उपरोक्त विषय पर प्रकाश डालते हुए कहा कि इस विषय पर बोलना कठिन कार्य है। निर्मल संप्रदाय की ओर से जो भी टीके गुरुवाणी के किए गये हैं वे व्याख्या के रूप में हैं। डा. तारन सिंह ने अपनी पुस्तक 'गुरुवाणी दीआँ व्याख्या प्रणालीआँ' में जो जो व्याख्या प्रणालियाँ बताई हैं वे इस प्रकार हैं :

(1) सहज प्रणाली (2) भाई प्रणाली (3) परमारथ प्रणाली (4) उदासी (5) निर्मला प्रणाली (6) संप्रदाई प्रणाली (7) सिंह सभाई प्रणाली (8) अन्य।

गुरु अर्जन देव जी के समय ही भाई गुरदास जी द्वारा की गई व्याख्या भाई प्रणाली के अन्तर्गत आती है। भाई संतोख सिंह जी ने, जो निर्मला प्रणाली के पहले व्याख्याकार थे, उदासी साधु आनन्द धन द्वारा किए गए जपुजी साहिब के टीके में त्रुटियाँ अनुभव करते हुए जपुजी साहिब का जो टीका तैयार किया वह 'गरब गंजनी टीके' के रूप में माना जाता है।

तत्पश्चात् डा. गुरमीत सिंह जी उक्त विषय पर प्रकाश डालते हुए कहा कि टीका का अर्थ है गुरुवाणी को सरल बोली में पेश करना। इसके लिए केवल अक्षर ज्ञान ही आवश्यक नहीं है बल्कि टीका करने वाले को उस वातावरण में पहुंचना है, जिसमें शब्द की रचना हुई है। हर पाठक का धार्मिक अनुभव अपना अपना पृथक पृथक होता है। यदि निर्मल संप्रदाय को सिख पंथ से अलग करके देखा जायेगा, अर्थों की समझ नहीं आयेगी। निर्मल संप्रदाय का प्रारम्भ कुछ विद्वान गुरु नानक देव जी से तथा कुछ विद्वान गुरु गोबिन्द सिंह जी से मानते हैं। तत्पश्चात् प्रो. सुरजीत सिंह भट्टी ने अपना पत्र पढ़ते हुए कहा कि निर्मल शब्द का अर्थ भाई काहन सिंह नाभा ने मैल रहित शुद्ध, पार ब्रहम करतार, खालसा पंथ किया है तथा गुरु गोबिन्द सिंह जी द्वारा पांच सिंहों को संस्कृत अध्ययन हेतु काशी भेजने से उनकी पहचान निर्मले संतों के रूप में की थी, निर्मल

संप्रदाय पृथक नहीं है। बल्कि सिख धर्म व गुरुवाणी की प्रचार प्रसार करने वाली संस्था है। उन्होंने भी डा. तारन सिंह रचित पुस्तक 'गुरुवाणी दीआँ व्याख्या प्रणालीआँ' का जिक्र करते हुए उन्हीं प्रणालियों के बारे में बताया जो पूर्व वक्ता डा. परमवीर सिंह द्वारा बताई गयी थी। निर्मल प्रणाली में विद्वानों ने गुरुवाणी के टीके, गुरु ग्रंथ कोश, प्रयाय, गुरु इतिहास की पुस्तकें लिखीं। निर्मले विद्वानों के कुछ प्रमुख नाम इस प्रकार हैं- भाई संतोख सिंह, पंडित गुलाब सिंह, पं. तारा सिंह नरोत्तम, ज्ञानी ज्ञान सिंह व वर्तमान में ज्ञानी बलवंत सिंह जी कोठागुरू। ज्ञानी बलवंत सिंह जी ने 'निर्मल पंथ दी गौरव गाथा' में भाई बाले वाली जन्म साखी से निम्न पक्तियाँ उद्धृत की हैं:-

**‘कलयुग नानक निरमला, गुरु चेला परान, पार उतारे सबना, सतनाम दे दान।
कलयुग नानक निरमला पंथ चलाइओ आय, वेद कतेबों बाहरा जपदे एक खुदाया।’ तथा
इह बिध पांचों सिंह को खंडे पाहुल दीन,
पंच कोष उर गिआन दे निर्मल पंथ सुकीन।**

डा. रतन सिंह जग्गी ने 'सिख पंथ विश्वकोश' में निर्मल संप्रदाय के हवाले से लिखा है, "गुरुमत दे प्रचार अते प्रसार विच निरमले संतां दी देन इतिहासक अते अदुती है। निष्ठापूर्वक निरंतर प्रचार राहीं इनां ने विद्यालयां मण्डीआँ रमते दलाँ, शास्त्रार्थ, अते धर्म पुस्तकां दे प्रकाशन दी विवसथा कीती है। इस तों इलावा इतिहासक गुरु धामा, डेरयां अते मठां दी उसारी द्वारा वी काफी प्रचार होया है। खास तौर ते इनां ने भारत दे प्रसिद्ध तीरथ स्थानां उते गुरद्वारिआँ दी उसारी करके गुरुमत नू उजागर कीता है।"

अन्त में प्रो. भट्टी ने निर्मल आश्रम ऋषिकेश द्वारा चलाए जा रहे स्कूलों, अस्पतालों आदि की भरपूर प्रशंसा की। उनके पश्चात् डा. राय जसबीर सिंह ने निर्मल पंथ के बारे में बताया कि निर्मल पंथ व खालसा पंथ एक दूसरे के पर्याय हैं। उन्होंने निर्मल संप्रदाय के प्रमुख स्थानों की जायदादों का विवरण दिया। अन्त में बताया कि इस भेख ने जायदादें ज्यादातर ऐसी संस्थाओं के रूप में बनाई हैं जो लोक सेवा, विद्या प्राप्ति, विद्या प्रसार, मानसिक व अन्य रोगों के निवारण के लिए अस्पतालों के रूप में सामने आई हैं। इसके पश्चात् संत जैल सिंह शास्त्री ने 'निर्मल संप्रदाय की आरम्भता ते विकास' के शीर्षक से अपना पत्र पढते हुए बताया कि

**निरमल... नि विशेषण उपदेश रहिता सरब हितकारी परमोदेश समुदायः सः निरमल पंथा।
निर्मल पंथ के प्रवर्तक गुरु नानक देव जी के बारे में 'वार भाई भागीरथ' में लिखा है:-
निर्मल पंथ चलाइयो, एक विवेक भगत दृढ़ाई।
साधन कठिन छडाय के, गुरु चेले की रीत चलाई।
कलयुग नानक कला दिखाई।**

गुरु प्रताप सूरज में भाई संतोख सिंह ने लिखा है:-

निरमल गुरु दरसहि सिखन, प्रमेसवर को प्रेम सुजान।

गुरु गोबिन्द सिंह जी ने पांउटा साहिब से पांच सिक्खों को काशी विद्याध्यन हेतु भेजा। पंडित गुलाब सिंह जी ने मोक्ष पंथ प्रकाश में दर्ज किया है :-

**श्री गुरु गोबिन्द सिंह जी, सु पूरण हरि अवतार।
रचयो पंथ भव मै प्रगट, दी विध को विसतार।
एकन के कर खड़ग दै, भुज भल बहु विस्तार।
पालन भूमि को करयो, दुष्टन मूल उखार।
औरन की पिख विमल मति, दीनो परम विवेक।
निरमल भाखे जगत तिह, हेरे ब्रहम सु एक।**

उन्होंने डेरा बाबा दरगाह सिंह कनखल, डेरा कुरुक्षेत्र, डेरा कुबेर वाला, बुंगा निर्मलयां अमृतसर, डेरा बाबा गांधा सिंह बरनाला का संक्षिप्त इतिहास बताया तथा निर्मल पंथ की रहित मर्यादा व निर्मल महापुरुषों की समाज सेवा के बारे में बताया। ठाकुर दयाल सिंह जी जैसे ब्रह्मज्ञानी, बाबा मिश्रा सिंह जैसे महान कीर्तनिए, स्वामी भगत सिंह जी जैसे तपस्वी, महंत बुद्धा सिंह जी जैसे नाम वाणी का प्रवाह चलाने वाले,

संत बाबा निक्का सिंह जी जैसे महान त्यागी व व्याख्याकार भी इसी संप्रदाय में हुए हैं। उन्होंने वर्तमान समय में निर्मल आश्रम ऋषिकेश के श्रीमान महन्त बाबा राम सिंह जी तथा संत बाबा जोध सिंह द्वारा चलाये जा रहे अस्पतालों स्कूलों, सिलाई केन्द्र, अन्न क्षेत्र की भूरि-भूरि प्रशंसा की।

इसके पश्चात् डा. शमशेर सिंह ने बताया कि जो शब्द गुरु नानक साहब ने उच्चारण किया 230 वर्ष के बाद गुरु रूप में उसी शब्द गुरु को गुरु गद्दी मिली। उन्होंने बताया कि निर्मल सम्प्रदाय के संत गुलाब सिंह जी, पंडित तारा सिंह नरोत्तम ने बहुत से ग्रंथों की रचना की। भाई संतोख सिंह ने आनन्द घन के जपुजी साहब के अशुद्ध टीके के विरुद्ध गरब गंजनी टीके की रचना की। अंग्रेज लेखक ट्रंप द्वारा गुरु ग्रन्थ साहिब का जो अंग्रेजी में टीका किया उसमें बहुत त्रुटियां थी। पं. तारा सिंह जी नरोत्तम ने उससे असन्तुष्ट थे, इस कारण उन्होंने टीका 'सिरी राग' किया।

इस सत्र के अन्त में श्री कूलवीर सिंह ढिल्लों ने निर्मले संतों के गुरुद्वारा संभाल तथा साहित्य में योगदान की चर्चा की। अन्तिम सत्र की प्रधानगी संत जोध सिंह जी महाराज निर्मल आश्रम ऋषिकेश ने की तथा संचालन डा. कुलविन्दर सिंह बाजवा ने किया। पहला पत्र डा. परमजीत सिंह मानसा ने पढ़ा उनका विषय था 'पंडित तारा सिंह नरोत्तम दी गुरबानी विआखिया नूं देन'। उन्होंने पंडित तारा सिंह नरोत्तम जी के जन्म का समय, जन्म स्थान तथा उनकी रचनाओं का विवरण दिया जिनमें से मुख्य गुरुमत निर्णय सागर, टीका भगत बाणी, गुरु तीरथ संग्रह, टीका सिरी राग व गुरु गिरारथ कोश के बारे में बताया। 'गुरुमत निर्णय सागर' का उल्लेख करते हुए, उन्होंने बताया कि पंडित जी इसमें लिखते हैं कि-

जिस बाणी का अर्थ न जानें, तिस बाणी का पढ़ना क्या।

जिस बेडी में नूं वंझ न चप्पा, तिस बेडी का चढ़ना क्या।

अर्थात् जिस बाणी का अर्थ न आए उसको पढ़ने का क्या लाभ तथा जिस बेडी में चप्पु न होवे उस बेडी पर चढ़ना क्या जो सागर से पार नहीं लगा सकती। पंडित तारा सिंह नरोत्तम ने छः प्रकार के टीकों का वर्णन किया है- (1) पद छेद (2) पदार्थ उक्ति (3) विग्रह (4) वाक योजना (5) आपेख (6) समाधान। अन्त में उन्होंने कहा कि पंडित तारा सिंह नरोत्तम के कार्य को भुलाया नहीं जा सकता। जो चमत्कारी व्याख्या पंडित जी ने अपनाई उसकी शान निराली है। उन्होंने सख्त मेहनत करके गुरुमत ग्रंथों की रचना द्वारा साहित्य के क्षेत्र में प्रकाश डाला। इसके पश्चात् प्रो. जगदीश सिंह मुकरियां ने बताया कि उदासी पंथ, निर्मल पंथ, सेवा पंथ तथा खालसा पंथ सब सिक्ख पंथ के अंग हैं। प्रो. शरण कौर ने बताया कि निर्मल संप्रदाय के विद्वानों ने पंडितों की सभा में अनेकों बार शास्त्रार्थ किये तथा जीतने के बाद उन्हें पंडित उपाधि से सम्मानित किया गया।

समाप्ति पर संत तेजा सिंह जी डेरा गुरसर खुड्डा वालों ने सत्र प्रधान महाराज जोध सिंह जी की ओर से अध्यक्षीय भाषण देकर कार्यक्रम की समाप्ति की घोषणा की।

हरबिन्दर सिंह एडवोकेट

मुरादाबाद।

ਤਤਕਰਾ

ਦੇ ਸ਼ਬਦ	ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ	v
ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ	ਸੰਤ ਜੋਧ ਸਿੰਘ	ix-x
ਨਿਰਮਲ ਵਚਨ	ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ	xi
ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਦੀ ਆਸੀਸ	ਬੀਬੀ ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ	xii
ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ	ਡਾ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ	xiii-xiv
ਸੇਮੀਨਾਰ ਸਮੀਖਿਆ	ਫਰਬਿਨਦਰ ਸਿੰਘ ਏਡਵੋਕੇਟ	xv-xix
ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਰਚਿਆ ਸਰਬ-ਪੱਖੀ ਸਾਹਿਤਯ	ਗਿਆਨੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ 'ਕੋਠਾ ਗੁਰੂ'	1-18
ਕਾਸ਼ੀ ਦੀ ਨਿਰਮਲ ਪ੍ਰੰਪਰਾ	ਸੰਤ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ	19-30
ਨਿਰਮਲ ਭੋਖ ਤਥਾ ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਰਵ ਪੱਖੀ ਯੋਗਦਾਨ	„ „	31-48
ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ : ਇਕ ਪਰਿਪੇਖ	ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੱਟੀ	49-59
ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਪਛਾਣ	ਡਾ. ਬਲਵਿੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ	
ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਟੀਕਾਕਾਰੀ : ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ	ਡਾ. ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ	60-67
ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ : ਸਮੀਖਿਆਤਮਕ ਅਧਿਐਨ	ਡਾ. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ	68-75
ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ-ਪਧਤੀ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲਾ ਸਕੂਲ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ	ਡਾ. ਸਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ	76-83
ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਦੇਣ	ਡਾ. ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੰਘ	84-90
ਨਿਰਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਾਹਿਤਯ ਨੂੰ ਦੇਣ	ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਨਸਾ	91-96
ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੀ ਆਰੰਭਤਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ	ਸੰਤ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਸਤਰੀ	97-111
ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ	„ „	112-129
ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਅਤੇ ਮਹੰਤ ਬੀਬੀਆਂ	ਡਾ. ਰਾਏ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ	130-133
ਨਿਰਮਲ ਸਮੁਦਾਯ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਮੌ ਸਿਖ ਸਾਹਿਤਯ 'ਰਾਮਚਰਿਤ ਮਾਨਸ' ਏਕ 'ਅਧਿਆਤਮ-ਰਾਮਾਯਣ' ਮੌ ਫੁਲੀਨ ਤਤ੍ਵ	ਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ	134-135
ਨਿਰਮਲ ਸਮੁਦਾਯ ਤਦੁਖ, ਵਿਕਾਸ ਐਰ ਫੇਨ	ਆਚਾਰਯ ਸੁਰਪ੍ਰੀਤ ਫਰਿ	136-143
ਨਿਰਮਲ ਸਨ੍ਤੀ ਕਾ ਫਿਨ੍ਦੀ ਸਾਹਿਤਯ	ਡਾ. ਸਦਨ ਗੁਲਾਟੀ	144-155
	„ „	156-171
	ਡਾ. ਨਿਰਮਲ ਕੁਮਾਰ ਕੌਸ਼ਿਕ	172-180